

СНИ — ДВЕРІ ДО ІНШИХ СВІТІВ

Карлос Кастанеда — один із найзагадковіших письменників ХХ століття. Автор світових бестселерів, які розійшлися мільйонними накладами. Він майже не давав інтерв'ю. Про його життя, оповите легендами і міфами, відомо замало. Його вчення стало безцінним духовним здобутком, що надихає тисячі людей на пошуки та прозріння.

А ви знали, що спати — це теж мистецтво? Давня шаманська техніка, досягнувши яку можна прочинити двері до інших світів. Мандрувати простором, який будується в нашій уяві, і виходити за його межі. Усе це можливо лише під час сну — наймістичнішого і найзагадковішого процесу. Та чи можна його контролювати? Чи здатна звичайна людина створювати сновидіння та усвідомлювати їх?

www.bookclub.ua
ISBN 978-617-12-5765-8

9 786171 257658

КАРЛОС КАСТАНЕДА • МИСТЕЦТВО СНОВИДІНЬ

КАРЛОС КАСТАНЕДА

МИСТЕЦТВО СНОВИДІНЬ

CARLOS
CASTANEDA

THE ART
OF DREAMING

КАРЛОС КАСТАНЕДА

МИСТЕЦТВО
СНОВИДІНЬ

УДК 821.111
К28

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Published by arrangement with HarperPerennial,
an imprint of HarperCollins Publishers

Перекладено за виданням:
Castaneda C. The Art of Dreaming / Carlos Castaneda. —
Element Books: London, 1994. — 274 p.

Переклад з англійської *Дар'ї Петрушенко*

Дизайнер обкладинки *Олексій Ачкасов*

ISBN 978-617-12-5765-8
ISBN 978-1-85538-427-9 (англ.)

© Carlos Castaneda, 1993
© Неміро Ltd, видання українською мовою, 2019
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», переклад і художнє оформлення, 2019

ЗМІСТ

<i>Авторська примітка</i>	6
<i>Маги прадавніх часів. Вступ</i>	11
Перша брама сновидінь	31
Друга брама сновидінь	47
Фіксація точки збирання	70
Світ неорганічних істот	97
Світ тіней	122
Блакитний розвідник	146
Третя брама сновидінь	159
Нове поле досліджень	185
Переслідування переслідувачів	203
Орендар	220
Жінка у церкві	243

АВТОРСЬКА ПРИМІТКА

За останні двадцять років я написав серію книг про своє навчання в мексиканського чаклуна, індіанця племені які, дона Хуана Матуса. У тих книгах я пояснив, що він навчав мене магії — але не того, що ми розуміємо під магією в контексті нашого повсякденного світу: застосування до інших надприродних сил, чи то виклику духів чарами, заклинаннями або ритуалами задля створення надприродних ефектів. Для дона Хуана магія була актом втілення певних особливих теоретичних і практичних припущень щодо природи й ролі сприйняття у формуванні всесвіту навколо нас.

Керуючись порадою дона Хуана, я утримався від вживання терміна «шаманізм» (категорії з царини антропології) для систематизації його науки. Увесь цей час я називав її так, як називав її він сам: магією. Під час дослідження, однак, я збагнув, що термін «магія» ще більше затьмарює вже й без того незрозумілі явища, представлені мені в його вченні.

В антропологічних книгах шаманізм описаний як система вірувань деяких корінних народів Північної Азії (також переважає серед певних індіанських племен Північної Америки), яка стверджує, що невидимий світ прадавніх духовних сил, добра і зла, пронизує все навколо, і що ці духовні сили можуть бути викликані чи керовані діями практиків — посередників між сферами природного і надприродного.

Дон Хуан справді був посередником між природним світом повсякденного життя і невидимим світом, який він називав не надприродним, а «другою увагою». Його роль як учителя полягала в тому, щоб зробити цю конфігурацію доступною мені. У попередніх творах я описував його методи навчання в цьому напрямку, а також магичні мистецтва, які він змушував мене практикувати, найважливіше з яких зветься мистецтвом сновидінь.

Дон Хуан стверджував, що наш світ, який ми вважаємо унікальним і абсолютним — лише один у цілому комплексі послідовно розташованих світів, упорядкованих подібно до шарів цибулини. Він запевняв, що ми, хоч і були енергетично запрограмовані сприймати лише наш світ, все одно здатні проникати до інших сфер, так само реальних, унікальних і абсолютних, як і наш власний світ.

Дон Хуан пояснив мені, що для сприйняття тих інших сфер ми повинні не лише жадати їх, але й повинні мати достатньо енергії, щоб їх досягнути. Їхнє існування постійне й не залежить від нашого знання, казав він, але їхня недосяжність цілком є наслідком нашого енергетичного стану. Іншими словами, лише завдяки цьому стану ми змушені вважати, що світ повсякденного життя — єдиний серед можливих.

Вважаючи, що наш енергетичний стан підлягає виправленню, дон Хуан стверджував, що маги прадавніх часів розвинули низку практик, спрямованих на відновлення наших енергетичних можливостей до сприйняття. Цю низку практик вони назвали мистецтвом сновидінь.

Дивлячись з часової перспективи, я усвідомлюю тепер, що найдоречнішим твердженням дона Хуана про сновидіння було назвати їх «входом до нескінченності». Того разу, як він це сказав, я зауважив, що ця метафора нічого для мене не означає.

— Тоді покінчимо з метафорами, — поступився він. — Скажемо, що сновидіння — це практичний спосіб магів приводити звичайні сни в дію.

— Але як можна привести звичайні сни в дію? — спитав я.

— Нас завжди вводять в оману слова, — відповів він. — У моєму випадку мій вчитель намагався описати мені сновидіння, пояснюючи, що в такий спосіб маги кажуть світові «На добраніч». Він, звісно, підганяв цей опис під мій спосіб мислення. Те саме я роблю зараз з тобою.

Іншим разом дон Хуан сказав мені:

— Сновидіння можна досягнути лише на власному досвіді. Сновидіння — це не лише бачити сни, це також не мрія, не бажання й не уява. Крізь сновидіння ми здатні сприймати інші світи, які, звісно, можемо описати, та не опишемо того, що дозволяє нам сприймати їх. І все ж ми здатні відчувати, як сновидіння відкриває перед нами ті світи. Сновидіння як чуттєве сприйняття — процес у наших тілах, усвідомлення — у наших головах.

Під час своїх загальних уроків дон Хуан ретельно пояснив мені закони, логічні підґрунтя й практики мистецтва сновидінь. Навчання поділялося на дві частини. Одна була присвячена механізмам сновидінь, друга — суто абстрактним поясненням цих механізмів. Його навчальний метод полягав у взаємодії між викликом у мене інтелектуальної цікавості до абстрактних законів сновидінь і спонукуванням мене до пошуків виходу в практичних заняттях.

Усе це я вже описував так докладно, як тільки міг. А також описував коло магів, до якого ввів мене дон Хуан, аби навчити своїх мистецтв. Спілкування в цьому колі становило особливий інтерес для мене, адже відбувалося винятково в другій увазі. Там я взаємодіяв з десятьма жінками й п'ятьма чоловіками — магами-компаньйонами дона Хуана, а також з чотирма молодими чоловіками й чотирма молодими жінками — його учнями.

Дон Хуан зібрав їх негайно, тільки-но я ввійшов до його світу. Він дав мені чітко зрозуміти, що вони утворюють традиційну групу магів — точну копію його власної команди — і що я маю очолити її. Однак, працюючи зі мною, він збагнув, що я інакший, ніж він очікував. Він пояснив цю різницю з точки зору енергетичної конфігурації, видимої лише магам: замість чотирьох енергетичних відсіків, як у нього самого, я мав лише три. Така конфігурація, яку він помилково вва-

жав виправною вадою, робила мене настільки непридатним для взаємодії з тими вісьмома учнями чи ролі їхнього лідера, що для дона Хуана стало вкрай важливим зібрати іншу групу людей, більш відповідних моїй енергетичній структурі.

Я докладно описав ті події. І все ж я ніколи не згадував про другу групу учнів — дон Хуан не дозволяв мені цього. Наполягав, що вони перебувають винятково в моєму полі, а за нашою з ним угодою я мав писати про його поле, а не про моє.

Друга група учнів була надзвичайно вузькою. До неї входило лише троє осіб: сновидиця Флорінда Доннер-Грау, сталкерка Тайша Абеляр і жінка-нагваль Керол Тігз.

Ми спілкувалися між собою винятково в другій увазі. У світі повсякденного життя ми навіть приблизної уяви одне про одного не мали. У наших стосунках з доном Хуаном, однак, жодної невизначеності не було — він докладав величезних зусиль, навчаючи нас усіх порівну. Утім, ближче до кінця, коли час дона Хуана от-от мав спливати, психологічний тиск від його відходу став руйнувати жорсткі межі другої уваги. Як наслідок, наше спілкування почало просочуватись у світ повсякденних справ, і ми зустрілися нібито вперше.

Жоден з нас на рівні свідомості не знав про наше глибоке й напружене спілкування в другій увазі. Оскільки всі ми займалися академічним навчанням, ми виявилися більше ніж шоковані тим, що зустрічались раніше. Це було і, звісно, лишається інтелектуально неприйнятним для нас, і все ж ми знаємо, що це невід'ємна складова нашого досвіду. Отже, нам лишилося тривожне знання, що людська психіка безмежно складніша, аніж впливає з повсякденних або академічних міркувань.

Якось ми в один голос попросили дона Хуана пролити світло на наші труднощі. Він сказав, що має два варіанти пояснень. Один — щоб заспокоїти нашу вражену раціональність і підлатати її, сказавши, що друга увага — стан

усвідомлення так само ілюзорний, як слони, що пурхають у небі, і все, що ми начебто пережили в тому стані — лише продукт гіпнотичного навіювання. Другий варіант — пояснити так, як це розуміють маги-сновидці: як енергетичну конфігурацію свідомості.

Під час виконання завдань уві сні бар'єр другої уваги, однак, лишався незмінним. Щоразу, поринаючи в сон, я також входив у другу увагу, і пробудження від сну не обов'язково означало, що я з неї вийшов. Роками я міг пригадати лише уривки пережитого уві сні. Значна частина того, що я робив, була енергетично мені недоступна. Знадобилося п'ятнадцять років безперервної праці з 1973-го до 1988-го, щоб накопичити достатньо енергії, аби лінійно перерозподілити все в моїй голові. Тоді я одну за одною пригадував низки пережитих уві сні подій і зміг заповнити хоча б деякі уявні лакуни в моїй свідомості. Таким чином, я вловив цілісність, властиву урокам дона Хуана з мистецтва сновидінь, цілісність, що була для мене втрачена, адже він змусив мене метатися між усвідомленням нашого повсякденного життя й усвідомленням другої уваги. Наслідком цього перерозподілу і є ця книга.

Усе це підводить мене до кінцевої частини обґрунтування причин для написання цієї книги. Маючи в розпорядженні більшість фрагментів уроків дона Хуана з мистецтва сновидінь, я хотів би далі роз'яснити теперішню позицію й зацікавленість останніх чотирьох його учнів: Флорінди Доннер-Грау, Тайші Абеляр, Керол Тігз і мене. Але перш ніж описати й пояснити результати наставництва та впливу на нас дона Хуана, я мушу переглянути у світлі того, що знаю тепер, раніше недоступні мені частини уроків зі сновидінь дона Хуана.

Остаточне обґрунтування цього твору, однак, надала Керол Тігз. Вона вірить у те, що пояснення світу, залишеного нам у спадок доном Хуаном — найбільший вираз нашої вдячності йому й нашої відданості його пошукам.

МАГИ ПРАДАВНІХ ЧАСІВ. ВСТУП

Дон Хуан знову й знову наголошував, що все, чого він навчав мене, було передбачене й відпрацьоване людьми, яких він називав магами прадавніх часів. Він чітко дав зрозуміти, що існує глибока різниця між тими магами й магами теперішніми. Прадавніх магів він класифікував як людей, що жили в Мексиці, мабуть, за тисячі років до іспанського завоювання, людей, чийм найбільшим звершенням було будівництво структур магії з наголосом на практичності й конкретиці. Він розповідав про них як про людей блискуче обдарованих, але недостатньо мудрих. Сучасних магів, на противагу їм, дон Хуан змальовував як людей, уславлених здоровим розумом і вмінням виправляти хід магії, як вони вважали за потрібне.

Дон Хуан пояснив мені, що передумови для магії, властиві сновидінням, природним чином передбачили й розвинули маги прадавніх часів. З необхідності — оскільки ці передумови є ключем до пояснення й розуміння сновидінь — я мушу знов описувати й обговорювати їх. Тож значна частина цієї книги є повторним представленням і уточненням того, що я вже виклав у своїх попередніх творах.

Під час однієї з наших розмов дон Хуан заявив, що для оцінювання положення сновидців і сновидінь треба зрозуміти боротьбу сучасних магів за те, щоби перевести магію з площини конкретики в площину абстрактного.

— Що ви називаєте конкретикою, доне Хуане? — спитав я.

— Практична частина магії, — пояснив він. — Одержима заикленість розуму на практиках і техніках, самовільний вплив на людей. Усе це було у світі магів минулого.

— А що ви називаєте абстрактним?

— Пошук свободи, свободи сприйняття без одержимості всього, що в людських можливостях. Я кажу, що сучасні

маги шукають абстрактного, тому що вони шукають свободи — конкретні досягнення їх не цікавлять. Для них не існує соціальних функцій, як було в магів минулого. Тож ти ніколи не побачиш їх у ролі офіційних провидців чи тимчасово працевлаштованих чаклунів.

— Ви маєте на увазі, доне Хуане, що минуле не становить цінності для теперішніх магів?

— Воно, безумовно, становить цінність. Лише смак минулого нам не до вподоби. Особисто я ненавиджу темряву й хворобливість розуму. Мені до вподоби неосяжність думки. Однак незалежно від того, що мені подобається, а що ні, я мушу віддати належне магам прадавніх часів, адже вони першими винайшли й робили все, що знаємо та робимо сьогодні ми.

Дон Хуан пояснив, що їхнім найважливішим досягненням було сприйняття енергетичної сутності речей. Розуміння цієї сутності було настільки важливим, що стало основною передумовою магії. У наш час після безперервної дисципліни й тренування маги дійсно набувають здатності сприймати сутність речей — якість, яку вони називають баченням.

— Що це означало б для мене — сприймати енергетичну сутність речей? — якось спитав я дона Хуана.

— Це означало б, що ти сприймаєш енергію безпосередньо, — відповів він. — Відокремивши соціальну сторону сприйняття, ти усвідомиш сутність усього. Усе, що ми сприймаємо — це енергія, та оскільки ми не здатні відчути її безпосередньо, то заганяємо власне сприйняття у певний шаблон. Цей шаблон і є соціальною стороною сприйняття, який ти маєш відокремити.

— Чому я маю його відокремити?

— Бо він навмисне звужує обсяг того, що можна сприйняти, і змушує нас вірити, що, крім шаблону, куди ми втискаємо наше сприйняття, нічого іншого не існує. Я пе-

реконаний, що зараз людині для виживання потрібно, аби її сприйняття змінилось у своїй соціальній основі.

— Що таке соціальна основа сприйняття, доне Хуане?

— Фізична впевненість, що світ складається з конкретних об'єктів. Я називаю це соціальною основою, адже кожен докладає серйозних і несамовитих зусиль, щоб змусити нас сприймати світ так, як ми це робимо.

— То як тоді ми повинні сприймати світ?

— Усе є енергією. Цілий всесвіт є енергією. Соціальною основою нашого сприйняття має бути фізична впевненість, що енергія — це все, що є. Потрібно докласти чималих зусиль, щоб скерувати нас сприймати енергію як енергію. І тоді ми мали б у розпорядженні обидва варіанти.

— Чи можливо навчати людей у такий спосіб? — спитав я.

Дон Хуан відповів, що можливо, і що саме цим він і займається зі мною та іншими своїми учнями. Він навчав нас нового способу сприйняття, по-перше, змусивши усвідомити, що ми самі формуємо власне сприйняття за шаблоном, і, по-друге, завзято направляючи нас до безпосереднього сприйняття енергії. Він запевнив мене, що цей метод дуже подібний до того, яким нас навчали сприймати світ повсякденних справ.

Концепція дона Хуана полягала в тому, що наше ув'язнення в пастці сприйняття за соціальним шаблоном втрачає силу, тільки-но ми усвідомлюємо, що прийняли цей шаблон у спадок від предків, не доклавши зусиль дослідити його.

— Сприймати світ твердих речей, що мають позитивну чи негативну цінність, певно, було вкрай необхідним для виживання наших прашурів, — казав дон Хуан. — Століттями сприймавши світ у такий спосіб, тепер ми змушені вірити, що світ складається з речей.

— Не можу уявити собі світ жодним іншим чином, доне Хуане, — поскаржився я. — Це беззаперечно світ речей. Щоб це довести, нам лише треба на них наштовхнутися.

— Звісно, це світ речей. Цього ми не заперечуємо.

— Тоді про що ви кажете?

— Я кажу, що насамперед це світ енергії, а вже потім речей. Якщо не виходити з передумови, що це світ енергії, нам ніколи не вдасться сприймати енергію безпосередньо. Нас завжди зупинятиме фізична впевненість у тому, що ти тільки-но визначив як твердість речей.

Його аргумент був надзвичайно загадковим для мене. У ті дні мій розум просто відмовлявся розглядати будь-який інший спосіб розуміти світ, окрім уже знайомого мені. Твердження дона Хуана й питання, які він намагався порушити, здавалися чудернацькими пропозиціями, яких я не міг прийняти, але не міг і відкинути.

— У нас хихацький спосіб сприйняття, — якось сказав він мені. — Дуже ефективний для оцінювання й класифікації їжі та небезпеки. Але це не єдиний спосіб, у який ми здатні сприймати. Існує інший режим — той, в якому я знайомлю тебе зі сприйняттям сутності речей, безпосередньо самої енергії. Сприйняття сутності речей дозволить нам зрозуміти, систематизувати й описати світ у цілковито нових, більш захопливих і витончених термінах.

Таким було твердження дона Хуана. І більш витончені терміни, до яких він апелював, були засвоєні ним від попередників — терміни, відповідні магічним істинам, що не мають ані раціонального підґрунтя, ані будь-якого стосунку до фактів нашого повсякденного світу, але є самоочевидними для магів, котрі сприймають енергію безпосередньо і бачать сутність речей.

Для таких магів найвизначнішим магічним актом є бачення сутності всесвіту. За версією дона Хуана, маги прадавніх часів — перші, хто побачив сутність всесвіту, змалював її якнайкраще. Вони стверджували, що його сутність подібна до розжарених ниток, які тягнуться в нескінчен-

ність в усіх можливих напрямках, світних волокон, які усвідомлюють себе в недоступний для людської уяви спосіб.

Від бачення сутності всесвіту маги прадавніх часів перейшли до бачення енергетичної сутності людських істот. Дон Хуан стверджував, що вони описували людей як яскраві фігури, подібні до велетенських яєць, і так і називали їх світними яйцями.

— Коли маги бачать людську істоту, — казав дон Хуан, — вони бачать велетенську блискучу фігуру, яка пливе, на ходу утворюючи глибоку борозну в енергії землі, так ніби блискуча фігура має стрижневий корінь, що тягнеться по землі.

Дон Хуан вважав, що наша енергетична форма постійно змінюється з часом. Він казав, що кожен знайомий йому видіць, включно з ним самим, бачить людських істот у формі радше куль чи навіть надгробних каменів, аніж яєць. Але час від часу й без жодної відомої їм причини маги зустрічають людину, чия енергія має форму яйця. Дон Хуан припускав, що сучасні люди яйцеподібної форми більш близькі до людей прадавніх часів.

Під час навчання дон Хуан постійно обговорював і пояснював те, що вважав доленосною знахідкою магів минулого. Він називав це визначною рисою людських істот — світні кулі мають круглу точку надзвичайної яскравості розміром з тенісний м'ячик, постійно розташовану в середині кулі, урівень з її поверхнею, за два фути¹ позаду гребеня правої лопатки людини.

Оскільки мені важко було візуально уявити це з першого разу, коли дон Хуан розповів мені про це, він пояснив, що світна куля набагато більша за людське тіло, що точка надзвичайної яскравості є частиною цієї енергетичної сфери, і що розташована вона на висоті лопаток, на відстані

¹ Приблизно 61 см. (Тут і далі прим. перекл.)

втягнутої руки від спини. Він казав, що прадавні маги назвали її точкою збирання, коли побачили, як вона діє.

— І як діє точка збирання? — спитав я.

— Дозволяє нам сприймати, — відповів він. — Прадавні маги бачили, що тут, у цій точці, зосереджене сприйняття в людських істот. Побачивши, що все живе має таку точку світності, прадавні маги припустили, що в цій точці має відбуватися сприйняття взагалі, у будь-який придатний спосіб.

— Що такого побачили прадавні маги, що дійшли висновку, буцімто сприйняття відбувається в точці збирання? — спитав я.

Він відповів: по-перше, вони побачили, що з мільйонів світних волокон всесвіту, які пронизують усю світну кулю, лише невеличка кількість проходить прямісінько крізь точку збирання — чого й слід було очікувати, адже вона невеличка, якщо порівнювати з цілим.

Далі вони побачили, що точку збирання постійно оточує сферичне надлишкове сяйво, трохи більше за неї, набагато підсилюючи світність волокон, що безпосередньо пронизують це сяйво.

Нарешті вони побачили дві речі. По-перше, що точка збирання людської істоти може зміщуватися з тієї позиції, у якій зазвичай розташована. І, по-друге, що, коли точка збирання перебуває у своєму звичному положенні, то сприйняття й усвідомлення здаються звичайними, судячи з типової поведінки об'єктів спостереження. Та коли їхні точки збирання й навколишні саяні сфери розташовані інакше, ніж зазвичай, їхня нетипова поведінка здається доказом, що й усвідомлюють вони інакше, сприймають у незвичний спосіб.

Висновок з усього цього прадавніх магів був такий: що більше зміщення точки збирання стосовно її звичайної позиції, то більш незвичайною є подальша поведінка і, вочевидь, подальше усвідомлення й сприйняття.

— Зауваж, що коли я говорю про бачення, то завжди кажу «подібний до» чи «здається», — застеріг мене дон Хуан. — Усе, що ми бачимо, настільки унікальне, що неможливо говорити про нього, окрім як порівнювати з чимось нам знайомим.

Він сказав, що найточнішим прикладом цієї складності є те, як маги говорять про точку збирання і сяйво, що її оточує. Вони описують це як яскравість, і все ж яскравістю це бути не може, адже видці бачать її не очима. Проте вони мусять подолати цю невідповідність, ось і кажуть, що точка збирання — це світлова пляма, а навколо неї — німб, сяйво. Дон Хуан наголошував, що ми настільки візуали, настільки керовані нашим хижацьким сприйняттям, що все, що бачимо, має подаватись у тій формі, в якій зазвичай його сприймає око хижака.

Побачивши, що саме начебто робить точка збирання й навколишнє сяйво, розповідав дон Хуан, прадавні маги висунули пояснення. Вони припустили, що в людських істот точка збирання, зосередивши сяйну сферу на енергетичних волокнах всесвіту, що проходять просто крізь неї, автоматично й ненавмисно поєднує ці волокна в стабільне світосприйняття.

— Як ці волокна, про які ви кажете, об'єднуються в стабільне світосприйняття? — спитав я.

— Цього ніхто не може знати, — багатозначно відповів він. — Маги бачать рух енергії, але саме лише бачення руху енергії не може пояснити їм, як і чому енергія рухається.

Дон Хуан заявив, що, спостерігаючи як мільйони волокон свідомої енергії проходять крізь точку збирання, прадавні маги припустили, що під час проходження крізь неї волокна збираються до купи, об'єднані навколишнім сяйвом. Побачивши, що це сяйво надзвичайно тьмяне в людей, які перебувають у непритомному стані чи на межі смерті, і цілковито відсутнє в трупів, вони переконалися, що це сяйво і є свідомість.

— Як щодо точки збирання? Вона в трупа відсутня? — спитав я.

Він відповів, що немає жодного сліду точки збирання в мерця, адже точка збирання та сяйво навколо неї — ознака життя й свідомості. Неминучим висновком прадавніх магів було те, що усвідомлення і сприйняття йдуть разом і прив'язані до точки збирання та навколишнього сяйва.

— Є шанс, що ті маги могли помилитися у своєму баченні? — спитав я.

— Не можу пояснити тобі чому, але жодним чином маги в своєму баченні помилитися не могли, — сказав дон Хуан тоном, що не допускав суперечок. — Утім, висновки, яких вони дійшли зі своїм баченням, могли бути хибні, та це через їхню наївність, нерозвиненість. Щоб уникнути цієї катастрофи, маги повинні плекати свій розум у будь-якій можливій для нього формі.

Потім він пом'якшав і зауважив, що, звісно, для магів було б суттєво безпечніше зупинитися саме на рівні трактування побаченого, але спокуса робити висновки й пояснювати, навіть самим собі, надто велика, щоб їй опиратися.

Наслідком зміщення точки збирання була інша енергетична конфігурація, яку маги прадавніх часів здатні були побачити й дослідити. Дон Хуан казав, що коли точка збирання зміщена в іншу позицію, у тій точці сходиться нове нагромадження мільйонів світних енергетичних волокон. Прадавні маги побачили це й дійшли висновку, що, оскільки сяйво усвідомлення присутнє завжди, де б не була ця точка, у ній автоматично концентрується сприйняття. Однак через відмінне розташування точки збирання отриманий світ не може бути нашим світом повсякденних справ.

Дон Хуан пояснив, що прадавні маги були здатні розрізняти два типи зміщення точки збирання. Один — це зміщення в будь-яку позицію на поверхні чи всередині світної

кулі; таке зміщення вони називали зсувом точки збирання. Другий — це зміщення в позицію за межами світної кулі; таке зміщення вони називали перенесенням точки збирання. Вони з'ясували, що різниця між зсувом і перенесенням полягає в природі сприйняття, яке дозволяє кожне з них.

Оскільки зсув точки збирання є зміщенням усередині світної кулі, породжені ним світи, якими б химерними, чудернацькими і неймовірними не були, все одно є світами в межах людської сфери. Людська сфера — це енергетичні волокна, що пронизують усю світну кулю. На противагу цьому, перенесення точки збирання, оскільки є зміщенням у позицію за межами світної кулі, залучає волокна енергії поза людською сферою. Сприйняття таких волокон породжує світи, не підвладні розумінню, незбагненні світи без жодного сліду людської присутності.

У ті дні проблема достовірності постійно відігравала ключову роль у моїх думках.

— Пробачте мені, доне Хуане, — якось сказав я йому, — але ця історія про точку збирання — ідея настільки неправдоподібна, настільки неприпустима, що й не знаю, як із цим бути або що думати.

— Ти можеш зробити лише одне, — відпаривував він. — Побачити точку збирання! Її не так важко помітити. Складність у тому, щоб зламати опорну стіну, що є в голові в кожного з нас і не дає нам зрушити з місця. Щоб зламати її, нам потрібна лише енергія. Маємо енергію — бачення приходить до нас саме собою. Хитрість у тому, щоб покинути нашу фортецю самовдоволення й хибної безпечності.

— Для мене очевидно, доне Хуане, що для того, аби побачити її, потрібні чималі знання. Це не тільки питання енергії.

— Це лише питання енергії, повір мені. Важко лише переконати себе в тому, що це можна здійснити. Для цього ти маєш довіряти нагвалю. Диво магії полягає в тому, що кожен

маг повинен довести все власним досвідом. Я кажу тобі про магічні закони не сподіваючись, що ти їх запам'ятаєш, а сподіваючись, що ти їх практикуватимеш.

Дон Хуан безумовно мав рацію щодо потреби в довірі. На початкових етапах мого тринадцятирічного навчання в нього найважчим для мене було приєднатися до його світу і його особистості. Це приєднання означало, що я маю навчитися беззастережно довіряти йому й без упереджень сприймати його як нагваля.

Повну роль дона Хуана у світі магів узагальнював титул, наданий йому іншими магами — його називали нагвалем. Мені пояснили, що це поняття стосується будь-якої людини, чоловіка чи жінки, котра володіє особливим типом енергетичної конфігурації — в очах видця вона постає подвійною світною кулею. Видці вірять, що коли хтось із таких людей входить до світу магів, той додатковий багаж енергії перетворюється на неабияку силу й здатність до лідерства. Отже, нагваль — це природжений керманич, очільник групи магів.

Спершу почуття такої довіри до дона Хуана неабияк бентежило мене, якщо взагалі не викликало огиду. Коли я обговорив це з ним, він запевнив, що для нього довіряти своєму вчителю було так само важко.

— Я казав своєму вчителю те саме, що й ти мені зараз, — сказав дон Хуан. — Він відповів, що без довіри до нагваля немає надії на полегшення, отож неможливо очистити життя від сміття, щоб бути вільними.

Дон Хуан підкреслив, наскільки його вчитель мав рацію. А я вкотре висловив мою глибоку незгоду. Я сказав йому, що виховання в гнітючому релігійному оточенні мало жаклиивий вплив на мене, а твердження його вчителя і його власна згода з ним нагадують догму смиренності й послуху, яку я мусив засвоїти в дитинстві та якої терпіти не міг.

— Звучить так, наче ви виголошуєте релігійне вірування, коли кажете про нагваля, — сказав я.

— Можеш вірити в що хочеш, — безбоязно відповів дон Хуан. — Факт лишається фактом: без нагваля діла не буде. Я це знаю, от і кажу. Як і всі нагвалі, що були до мене. Але вони казали це не з позиції власної значущості, і я теж. Слова, що немає шляху без нагваля, стосуються винятково того, що людина, нагваль, є ним, бо краще за інших уміє відображати абстрактне, духовне. Але це і все. Наш зв'язок — із самим духом, і лише випадково — з людиною, що доносить до нас його послання.

Я таки навчився беззастережно довіряти дону Хуану як нагвалю, і це, за його твердженням, принесло мені неабияке полегшення й підсилило здатність сприймати те, чого він прагнув мене навчити.

У своїй науці він робив великий наголос на поясненні й обговоренні точки збирання. Яюсь я спитав його, чи точка збирання яюсь пов'язана з фізичним тілом.

— Вона ніяк не пов'язана з тим, що ми зазвичай вважаємо тілом, — сказав він. — Це частина світного яйця, тобто, власне, нашої енергії.

— Як відбувається її зміщення? — спитав я.

— Через енергетичні потоки. Припливи енергії, породженої зовні й усередині нашої енергетичної форми. Зазвичай це непередбачувані потоки, можна сказати, спонтанні, але в магів ці потоки дуже прогнозовані й підкоряються магічному наміру.

— Ви особисто відчуваєте ці потоки?

— Кожен маг їх відчуває. Кожна людина відчуває, якщо вже на те пішло, от тільки пересічна людина надто заклопотана власними цілями, щоб звертати увагу на подібні відчуття.

— На що схоже відчуття цих потоків?

— На легкий дискомфорт, неясне почуття смутку, за яким одразу слідує ейфорія. Оскільки ані смуток, ані ейфорія не мають пояснюваної причини, ми ніколи не розглядаємо їх як імовірний наступ невідомого — радше як несподіваному безпричинну похмурість.

— Що стається, коли точка збирання переноситься за межі енергетичної форми? Вона висить зовні? Чи приєднана до світної кулі?

— Вона розсуває контури енергетичної форми, не порушуючи її енергетичних кордонів.

Дон Хуан пояснив, що кінцевим результатом руху точки збирання є цілковита зміна форми людської істоти. Замість кулі чи яйця вона стає чимось подібним до люльки для паління. Кінець стрижня — це точка збирання, а чаша люльки — те, що лишилося від світної кулі. Якщо точка збирання продовжує рух, настає мить, коли світна куля перетворюється на тонку лінію енергії.

Дон Хуан продовжив пояснювати, що прадавні маги були єдиними, хто здійснив цей подвиг трансформації енергетичної форми. І я спитав його, чи у своїй новій енергетичній формі ті маги й далі були людьми.

— Звісно, вони й далі були людьми, — сказав він. — Але, гадаю, ти хочеш знати, чи вони й далі були людьми розсудливими, гідними довіри. Ну, не зовсім.

— Чим вони відрізнялися?

— Своїми турботами. Людські прагнення й клопоти не мали для них жодного значення. Також вони остаточно набули нової зовнішності.

— Хочете сказати, що вони були не схожі на людей?

— Дуже важко розповісти, що до чого було в тих магів. Вони безумовно мали людський вигляд. На кого ще вони мали бути схожі? Проте то був не зовсім той вигляд, на який могли б сподіватися ти чи я. І все ж, якби ти наполіг, щоб

я розповів, чим вони відрізнялися, я ходив би колами, як собака в погоні за власним хвостом.

— Ви коли-небудь зустрічали когось із цих людей, доне Хуане?

— Так, зустрічав одного.

— Який він був на вигляд?

— Щодо зовнішності, він мав вигляд звичайнісінької людини. Однак його поведінка була незвичайною.

— В якому сенсі незвичайною?

— Можу лише сказати тобі, що поведінка мага, якого я зустрічав — це щось, що кидає виклик уяві. Але казати, що справа суто в поведінці, було б хибно. Таке дійсно треба побачити, щоб оцінити.

— Усі ті маги були як той, кого ви зустріли?

— Звісно, ні. Не знаю, якими були інші, хіба що через розповіді магів, які передаються з покоління в покоління. І ці історії змальовують їх як доволі дивакуватих.

— Ви маєте на увазі — потворних?

— Аж ніяк. Кажуть, вони були дуже милі, але надзвичайно лякали собою. Більш подібні до невиданих створінь. Людство однорідним робить те, що всі ми — світні кулі. А ті маги були вже не енергетичними сферами, а енергетичними лініями, які намагалися згорнутися в кола, що їм не дуже вдавалося.

— Чим у них все закінчилося, доне Хуане? Вони померли?

— Історії магів стверджують, що, оскільки їм вдалося розтягнути свої форми, їм також вдалося розтягнути тривалість своєї свідомості. Тож вони живі й свідомі дотепер. Існують легенди про їхні періодичні появи на землі.

— Що ви самі про все це думаєте, доне Хуане?

— Для мене це надто химерно. Я хочу свободи. Свободи зберегти власну свідомість, і все ж зникнути у безмежності. На мою особисту думку, ті прадавні маги були ексцентрич-

ними, одержимими, примхливими людьми. Вони, можна сказати, самі себе спіймали на вудочку. Але не дай моїм особистим почуттям спантеличити тебе. Досягнення прадавніх магів не знає собі рівних. Принаймні вони довели, що людський потенціал — не якась там дурниця.

Іншою темою пояснень дона Хуана була незамінність для сприйняття енергетичної однорідності й цілісності. З його точки зору, людство сприймає відомий нам світ звичним для нас чином лише тому, що нас об'єднують енергетичні однорідність і цілісність. Він казав, що в процесі зростання ми автоматично досягаємо цих двох складників енергетичного стану і настільки сприймаємо їх як належне, що не усвідомлюємо їхньої життєвої необхідності, доки не постає можливість сприймати інші світи, окрім відомого нам. У такі моменти стає очевидним, що нам потрібні нові відповідні енергетичні однорідність і цілісність, аби сприймати світ цілком і повністю.

Я спитав його, що таке однорідність і цілісність, і він пояснив, що енергетичній формі людини властива однорідність у тому сенсі, що кожна людська істота на землі має форму кулі чи яйця. А те, що людська енергія тримається купи, як куля чи яйце, доводить, що їй властива цілісність. Він сказав, що зразком нових однорідності й цілісності була енергетична форма прадавніх магів: коли вона зробилась лінійною, усі вони однорідно перетворились на лінії та цілісно ними лишались. Однорідність і цілісність на рівні лінії дозволяли тим прадавнім магам сприймати новий однорідний світ.

— Як здобуваються однорідність і цілісність? — спитав я.

— Ключем до них є положення точки збирання чи радше фіксація точки збирання, — сказав він.

Того разу він не хотів вдаватися в деталі, тож я спитав його, чи ті прадавні маги могли повернутися до яйцеподібної фор-

ми. Він відповів, що на певному етапі могли, але вони цього не зробили. А потім лінійна цілісність закріпилася, позбавивши їх можливості повернутися. Те, що насправді кристалізувало лінійну цілісність і внеможливило зворотний шлях, він вважав питанням вибору й жадоби. Обсяг того, що здатні були сприймати й робити маги у формі енергетичних ліній, астрономічно перебільшував те, що може робити й сприймати пересічна людина або пересічний маг.

Він пояснив, що людська сфера, коли хтось має форму енергетичної кулі, — це будь-яка енергія, що проходить крізь простір у межах цієї кулі. Зазвичай ми сприймаємо не всю людську сферу цілком, а, мабуть, одну тисячну від неї. На його думку, якщо взяти це до уваги, то стає очевидним величезний обсяг того, що робили прадавні маги — вони видовжили себе в лінію, у тисячу разів довшу за зріст людини у формі енергетичної кулі, і сприймали всі енергетичні волокна, що проходили крізь цю лінію.

На його наполягання я докладав титанічних зусиль, щоб осягнути нову модель енергетичної конфігурації, яку він мені окреслив. Нарешті після тривалої муштри я зумів осягнути ідею енергетичних волокон усередині й зовні світної кулі. Та коли я думав про величезну кількість світних куль, модель у моїй голові розсипалася. У безлічі світних куль, доводив я, енергетичні волокна, розташовані зовні однієї з них, хоч-не-хоч будуть усередині прилеглої. Тож у безлічі не може бути ніяких енергетичних волокон за межами світної кулі.

— Зрозуміти це все — вправа явно не для твого розуму, — відповів він, уважно вислухавши мої доводи. — Я не маю способу пояснити, що саме розуміють маги під волокнами всередині й зовні людської форми. Коли видці бачать енергетичну форму людини, вони бачать одну-єдину енергетичну

кулю. Ідея безмежної кількості світних куль походить з твого знання про людські юрби. У всесвіті енергії є лише окремі індивіди, самі, оточені безмежністю. Ти мусиш побачити це на власні очі!

Тоді я засперечався з доном Хуаном, що безглуздо казати мені «побачити це на власні очі», коли він знає, що я не можу. І він запропонував позичити в нього енергію й скористатися нею для бачення.

— Як я можу це зробити? Позичити вашу енергію.

— Дуже просто. Я можу змусити твою точку збирання зміститися в іншу позицію, більш придатну для безпосереднього сприйняття енергії.

Вперше на моїй пам'яті він навмисне заговорив про те, що робив увесь цей час, змушуючи мене увійти в якийсь незбагненний стан усвідомлення, який кидав виклик моєму уявленню про світ і про самого себе, стан, який він називав другою увагою. Тож, аби змусити мою точку збирання зміститися в позицію, більш придатну для безпосереднього сприйняття енергії, дон Хуан лягнув мене по спині між лопатками з такою силою, що мені забракло повітря. Я подумав, що, мабуть, зомлів, чи що удар змусив мене заснути. Раптом я вже дивився — чи то мені снилося, ніби дивлюся — на дещо буквально за межами слів. Яскраві нитки світла стриміли звідусіль і в усіх напрямках, нитки світла, не схожі ні на що, що коли-небудь спадало мені на думку.

Коли я відновив подих чи то прокинувся, дон Хуан вичікувально дивився на мене.

— Що ти бачив?

І коли я чесно відповів:

— Від вашого удару я побачив зірки, — він зігнувся навпіл від сміху.

Він зауважив, що я ще не готовий зрозуміти будь-яке незвичне сприйняття, яке міг отримати.

— Я змусив твою точку збирання зміститися, — продовжував він, — і на мить ти побачив у сновидінні волокна всесвіту. Але тобі поки що бракує дисципліни або енергії, щоб по-новому впорядкувати свої однорідність і цілісність. Прадавні маги були довершеними майстрами такого впорядкування. Так вони бачили все, що може бачити людина.

— Що означає по-новому впорядкувати однорідність і цілісність?

— Це означає увійти до другої уваги, зберігши точку збирання в її новому положенні, і не дати їй повернутися на початкове місце.

Потім дон Хуан озвучив для мене традиційне визначення другої уваги. Він сказав, що прадавні маги називали другою увагою результат фіксації точки збирання в новому положенні і що вони розглядали другу увагу як зону всеохопної діяльності, таку ж, як і увага повсякденного світу. Він наголосив, що в користуванні магів дійсно є дві повні зони: маленька під назвою «перша увага», вона ж — усвідомлення нашого повсякденного світу, вона ж — фіксація точки збирання в її типовій позиції; і значно більша зона — «друга увага», вона ж — усвідомлення інших світів, вона ж — фіксація точки збирання в кожній з величезної кількості позицій.

Дон Хуан допоміг мені пережити незбагненне в другій увазі за допомогою методу, який називав магічним прийомом — м'якого поплескування по спині чи сильного удару по ній на рівні лопаток. Він пояснив, що своїми ударами зміщував мою точку збирання. З моєї точки зору дослідника, такі зміщення означали, що моє усвідомлення входило в найтривожніший стан незрівнянної чіткості, стан надсвідомості, яким я послуговувався короткі проміжки часу і в якому міг зрозуміти все без особливих передмов. Це був не дуже приємний стан. Здебільшого він нагадував дивний

сон, такий насичений, що звичайне усвідомлення блякло в порівнянні з ним.

Дон Хуан обгрунтував незамінність такого прийому, сказавши, що за звичайного усвідомлення маг навчає своїх учнів основних понять і процедур, а в другій увазі дає їм абстрактні й детальні пояснення.

Зазвичай учні взагалі не пам'ятають цих пояснень, але й все ж якимось чином накопичують їх, достеменно незмінні, у своїх спогадах. Маги скористалися цією уявною особливістю пам'яті й перетворили спогади про все, що траплялося з ними в другій увазі, в одне з найважчих і найскладніших традиційних завдань магії.

Цю уявну особливість пам'яті й завдання спогадів маги пояснюють тим, що кожного разу, як хтось входить у другу увагу, точка збирання розташована в іншій позиції. Отже, пам'ятати — означає зміщувати точку збирання в ту саму позицію, в якій вона була на час входження до другої уваги. Дон Хуан запевняв мене, що маги не лише здатні пригадати все цілком і повністю, а ще й оживляють усе пережите в другій увазі самим поверненням точки збирання в кожную з окремих позицій. Він також запевнив мене, що маги все життя присвячують виконанню цього завдання спогадів.

У другій увазі дон Хуан надав мені дуже вичерпні пояснення магії, знаючи, що точність і відданість такій настанові залишаться зі мною, достеменно незмінні, протягом усього мого життя.

Про цю рису достеменності він казав:

— Вивчити щось у другій увазі — зовсім як вивчити в дитинстві. Те, що ми засвоїли, лишилося з нами на все життя. Ми кажемо: «Це моя друга натура», коли йдеться про щось вивчене в найперші роки життя.

Зі свого теперішнього досвіду я розумію, що дон Хуан спонукав мене якомога частіше входити до другої уваги,

щоб змусити надовго зберегти нові положення моєї точки збирання й узгоджено сприймати ці положення — так би мовити, мав на меті змусити мене по-новому впорядковувати мої однорідність і цілісність.

Безліч разів мені вдавалося сприймати все чітко, як у повсякденному житті. Моєю проблемою була нездатність налагодити місток між діями в другій увазі й усвідомленням повсякденного світу. Знадобилося чимало зусиль і часу, аби зрозуміти, що таке друга увага. Не так через її хитромудрість і складність, дійсно надзвичайні, як тому, що варто було мені повернутися до звичного усвідомлення — і я вже не міг пригадати не лише те, що входив у другу увагу, але й те, що цей стан взагалі існував.

Іншим монументальним проривом, про який заявляли прадавні маги і який ретельно пояснив мені дон Хуан, було відкриття, що точка збирання дуже легко піддається зміщенню уві сні. Усвідомлення цього потягло за собою ще одне — сні цілковито прив'язані до цих зміщень. Прадавні маги бачили: що більше зміщення, то більш незвичайним є сон, і навпаки — що більш незвичайний сон, то більше зміщення. Дон Хуан казав, що це спостереження привело їх до розроблення чудернацьких технік примусового зміщення точки збирання на кшталт вживання рослин, здатних продукувати змінені стани свідомості, голодування, виснаження через втому й стрес, а особливо — контролю над снами. У такий спосіб, а може, навіть не знаючи цього, вони створювали сновидіння.

Одного дня, коли ми блукали площею міста Оахака, дон Хуан надав мені найчіткіше визначення сновидіння з точки зору магії.

— Маги розглядають сновидіння як надзвичайно витончене мистецтво, — казав він, — мистецтво силою волі зміщувати точку збирання з її типової позиції задля підсилення й розширення обсягу того, що можна сприйняти.

Він казав, що прадавні маги ґрунтували мистецтво сновидінь на п'яти умовах, бачених ними в енергетичному потоці людських істот.

По-перше, вони бачили, що лише енергетичні волокна, які проходять просто крізь точку збирання, можуть поєднуватись у цілісне сприйняття.

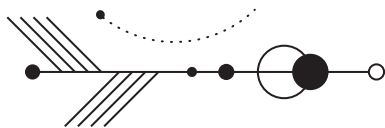
По-друге, вони бачили, що, коли точку збирання зміщено до іншої позиції, байдуже, наскільки мізерним є зміщення, інші та незвичайні енергетичні волокна починають проходити крізь неї, залучаючи усвідомлення й примусово поєднуючи ті нетипові енергетичні поля в рівномірне цілісне сприйняття.

По-третє, вони бачили, що під час звичайних снів точка збирання легше зміщується сама собою в іншу позицію на поверхні чи всередині світного яйця.

По-четверте, вони бачили, що точку збирання можна перенести в позицію за межами світного яйця, до енергетичних волокон загального всесвіту.

І, по-п'яте, вони бачили, що за допомогою дисципліни можливо розвинути та здійснювати вві сні за звичайних сновидінь систематичне зміщення точки збирання.

ПЕРША БРАМА СНОВИДИНЬ

У передмові до першого уроку сновидінь дон Хуан говорив про другу увагу як про поступ, що починається з ідеї, яка приходить до нас більше як цікавість, ніж реальна можливість; перетворюється на те, що можна лише відчутти, як відчувають фізичний стан; і нарешті розвивається в стан буття, чи галузь практичних можливостей, чи виняткову силу, що відкриває перед нами світи за межами неймовірних фантазій.

Коли йдеться про пояснення магії, у магів є два варіанти. Один — висловлюватись метафорами й говорити про світ чарівних вимірів. Другий — пояснити свою справу в абстрактних термінах із лексики магії. Я завжди віддавав перевагу останньому, хоч жоден з цих варіантів ніколи не задовольнить раціональний розум західної людини.

Дон Хуан розповів мені, що своїм метафоричним описом другої уваги як поступу він хотів сказати: будучи побічним продуктом зміщення точки збирання, друга увага не трапляється природно, а має бути на меті, починаючи від орієнтації на неї як на ідею і завершуючи спрямуванням до неї як до стабільного, контрольованого свідомістю зміщення точки збирання.

— Зараз я навчу тебе першого кроку до могутності, — сказав дон Хуан, починаючи свою настанову з мистецтва сновидінь. — Я навчу тебе творити сновидіння.

— Що означає творити сновидіння?

— Творити сновидіння означає мати певний і практичний контроль над загальною ситуацією вві сні. Наприклад, тобі може снитися, що ти в класній кімнаті. Творити сновидіння означає, що ти не дозволяєш сну перемкнутися на щось інше. Не стрибаєш з класної кімнати в гори, наприклад. Інакше кажучи, ти контролюєш вигляд класної кімнати й не дозволяєш їй зникнути, доки сам цього не захочеш.

— Та чи можливо таке зробити?

— Звісно, можливо. Цей контроль нічим не відрізняється від контролю над будь-якою ситуацією в наших повсякденних життях. Маги звикли до цього і встановлюють його щоразу, коли хочуть, чи коли їм це треба. Аби звикнути до нього самому, ти повинен почати з чогось дуже простого. Сьогодні вночі, уві сні ти повинен дивитися на свої руки.

Більше в усвідомленні повсякденного світу про це майже нічого не було сказано. Пригадуючи пережите в другій увазі, я, однак, виявив, що між нами відбувалась більш інтенсивна дискусія. Наприклад, я висловив свої почуття з приводу абсурдності завдання, а дон Хуан запропонував підійти до нього як до квесту — чогось розважального, а не урочистого й відразливого.

— Ти можеш вкладати в розмови про сновидіння всю свою серйозність, — сказав він. — Пояснення завжди схиляють до глибоких роздумів. Та коли вже бачиш сновидіння, будь легким, наче пір'їнка. Сновидіння має виконуватися на совість і серйозно, але зі сміхом і впевненістю людини, котрій нема про що турбуватися в цьому світі. Лише за таких умов наші сні можуть дійсно перетворитися на сновидіння.

Дон Хуан запевнив мене, що обрав мої руки довільно як предмет пошуку вві сні, і шукати щось інше дозволено так само. Метою вправи було не знайти певну річ, а залучити до дії мою увагу сновидіння.

Літературно-художнє видання

КАСТАНЕДА Карлос
Мистецтво сновидінь

Керівник проекту *С. І. Мозгова*
Відповідальний за випуск *О. М. Шелест*
Редактор *П. Й. Коробчук*
Художній редактор *А. В. Бєлякова*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *Д. С. Цапенко*

Підписано до друку 01.07.2019. Формат 84x108/32.
Друк офсетний. Гарнітура «Newton». Ум. друк. арк. 15,12.
Наклад 3750 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61001, м. Харків, вул. Б. Хмельницького, буд. 24
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано з готових діапозитивів на ПП «ЮНІСОФТ»
Свідоцтво ДК №3461 від 14.04.2009 р. www.unisoft.ua
61036, м. Харків, вул. Морозова, 13Б

UNISOFT